

АВТОНОМНІСТЬ І ГЕТЕРОНОМНІСТЬ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Г. Г. ВАЩЕНКА

Мосякова Ірина Юліївна кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти України докторант кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація. У роботі представлено поняття автономності та гетерономності у словниковій літературі, представлено погляди Г.М.Ващенко на розвиток як політичної, так і культурної автономії України. Автор наголошує на необхідності розкриття самобутності українського виховання особистості, наводить думки педагога щодо дослідження виховних практик, спрямованих на вдосконалення особистості як у тілесному, так і у духовному плані. Чинне місце у статті відведено вивченню ролі педагога, який власними зусиллями має стверджувати виховні ідеали для української молоді.

Ключові слова: Григорій Ващенко, автономія, вихованці закладів позашкільної освіти, культура автономізації.

На сьогодні в Україні відбуваються істотні політичні, соціальні зміни, що зумовлюють зміни у всіх інших галузях. Відбувається трансформація у сфері науки, культури, освіти. Також відбуваються зміни у свідомості людей, і спостерігається тенденція щодо посилення автономії у різних сферах, зокрема, право на автономію набуває нового статусу у системі освіти, у тому числі і позашкільної. Витоки цих ідей ми вбачаємо у працях видатних педагогів, серед яких виразною постаттю є Григорій Григорович Ващенко (1878-1967 рр.). У його педагогічній спадщині закладено питання вирішення найважливіших проблем, серед яких – розвиток в українській молоді прагнення до автономності, формування вольових зусиль і характеру.

Наголосимо на тому, що сьогодні існує багато різноманітних проектів, в яких розкривається певна захопленість від виховання молоді в інших культурах, як східних, так і західних. Життєздатність, соціабельність, самодисципліна, воля, можливість мобілізації внутрішніх сил, організованість, швидка адаптація до оточення – є сьогодні характерними рисами, що підносяться сучасним суспільством і культивуються у молоді. Але і в українській педагогічній спадщині, як доводить Г. Ващенко, теж існують добрі виховні ідеали, свої взірці для наслідування майбутнім поколінням.

Про діяльність видатного педагога сьогодні представлено досить об'ємний обсяг інформації. Це і енциклопедична література, і окремі дослідження, що висвітлюють його новаторські на той час і актуальні до сьогодні ідеї стосовно розвитку освіти. До цих праць віднесемо роботи В.Довбні [1], Л. Петренко [2] та ін.

Зазначимо, що у роботі В. Довбні підкреслено значущість для сучасного виховання ідеалу «вольової, характеристичної людини» Г. Ващенко, і

наголошено на тому, що педагог вважає потрібним не формувати людину як частку суспільного механізму, а навпаки, розвивати активність, творчість, мислення особистості: «Трансформація українського суспільства, – вказує В. Довбня, – потребує формування певного типу особистості – творчо і критично мислячої, здатної знаходити рішення в нестандартних ситуаціях і нести відповідальність за свої вчинки» [1, с. 151]. Отже, це доводить особливе завдання для сучасної системи виховання в Україні – формування активної особистості, здатної до вияву вольових зусиль, спрямованої до перетворення і змін на найкраще в оточенні, із одного боку, а із другого – здатної до автономного мислення, внутрішнього самоспоглядання і самовиховання.

Ми вважаємо, що сам Г. Ващенко мав яскраво виражену автономію духу, досить критично для свого часу висловлював свої ідеї, що змушують до сьогодні замислюватися над тими проблемами, які існували у різні періоди життя людства. Так, Л. Петренко у роботі «Науково-педагогічна діяльність вченого Г. Ващенка в умовах історичних особливостей епохи» відзначає про те, що все життя і вся діяльність видатного педагога відбувалося «на тлі зміни суспільних формацій кінця ХІХ – початку ХХ століття, насичених бурхливими подіями, які сприяли розбудові державності, відродженню національної культури і традицій та супроводжувались формуванням нового світогляду, освітніх парадигм епохи» [2, с. 157]. Вчена підкреслює, що своє життя Г. Ващенко присвятив «створенню української національної педагогіки» та наголошує на його масштабному, державницько-зорієнтованому мисленні, що було зорієнтовано на перспективність України у світі як успішної держави. Вчена наголошувала на глибині його ідей, їх доцільність для сучасності: «Висловлені ним теоретико-педагогічні ідеї, глибоке знання психічних властивостей українського народу, духовно-моральних якостей, національнокультурних традицій, розгляд особистості людини як найвищої цінності на землі, свідчать про щирість його намірів залишити нащадкам свої розробки, які можуть бути використані для розбудови освіти у незалежній Україні» [2, с. 162].

Ми враховуємо актуальність даних питань і розглядаємо у працях Г. Ващенка питання незалежності, автономії, а також наводимо його думки стосовно гетерономії як здатності до повного підкорення, тобто, протилежності автономії, у системі виховання молоді.

Досліджуючи системи моралі у праці «Виховний ідеал», Г. Ващенко вказує на те, що існують автономні і гетерономні системи моралі [3]. Він вказує на те, що автономні системи моралі виводять моральну оцінку будь-якого вчинку з моральної свідомості і при цьому цей така оцінка є незалежною від різних мотивів «Я дію так або інакше, бо цього вимагає мій обов'язок, внутрішній голос моєї совісті» – вказує Г. Ващенко, характеризуючи приблизну форму автономної моралі [3, с. 16]. Друга система моралі – гетерономна, і оцінка про вчинок відбувається завдяки залежності від зовнішніх мотивів: «Гетерономні системи моралі оцінюють вчинок за мотивами зовнішніми для моральної свідомості. Тому для людини, що дотримується такої системи моралі перш за все мають

значення наслідки вчинку: задоволення або незадоволення, радість або страждання, користь або шкода» [3, с. 16]. Педагог акцентував увагу на тому, що до гетерономної групи систем моралі належить комуністична мораль, адже її критерій – зовнішній, не внутрішній і як такий, що не залежить від совісті людини: «Ленін визнає за критерій моралі користь вчинку для пролетаріату... Виходить, що коли вбивство, шахрайство, підступ, доноси в конкретних випадках будуть корисні для пролетаріату, то їх треба оцінювати як моральні вчинки. Цього правила дійсно й дотримуються більшовики у своїй практичній діяльності» [3, с. 16]. Принципово важливим є піддання з боку педагога гострій критиці таких правил, які мали великий вплив на свідомість української молоді того часу, і згодом – духовну катастрофу для всього світу. Він наголошував, що сліпе підкорення вченню про класову боротьбу є хибним для нашого народу і буде у подальшому мати негативні наслідки. Зокрема, такі риси, як підозрілість, недовіра до людини іншого світобачення, що культивувалася владою більшовиків, ще більше загострилася у радянському суспільстві і впродовж століть вилилася у прийняття жорстоких рішень у процесі управління людьми: «Всяке найменше ухилення не тільки від більшовицької догми, а й форми її вислову, більшовики розглядають як злочин, що підлягає суворій карі. Багато людей було жорстоко покарано тільки за те, що в своїх усних або писаних виступах трохи змінили словесну форму висловлювань “вождів”» [3, с. 19]. Педагог також додає, що політика партії в різноманітних питаннях часто змінювалася, але при цьому принцип «відданості», закладений у системі комуністичного виховання, означав неможливість мислити автономно, діяти самостійно, а лише за наказом політбюро. Вчений зазначав: «...“генеральна лінія партії” не тільки в питаннях біжучої політики, а навіть в деяких питаннях ідеології часто міняється. Те, що сьогодні визнається за безперечну революційну істину, завтра може стати контрреволюцією. Тому вірність марксизму-ленінізму фактично визначає повну відсутність власної критичної думки і власних переконань» [3, с. 19]. Ненависть до людей, які мислять по-іншому, ворожість до представників інших країн, лютість у ставленні до представників релігій – характерна риса для більшості представників влади того часу. Педагог відзначав жорстокість, непримиренність влади, що наказувала розстрілювати, тероризувати, руйнувати саме духовне життя українського народу: «Дійсно, в СРСР весь час ішла й іде якнайжорстокіша боротьба з релігією, якої ще не знала історія, навіть перші віки християнства. Засоби боротьби найрізноманітніші: антирелігійна пропаганда через пресу, кіно, лекції; організація гуртків войовничих безбожників, антирелігійних музеїв, на які обертались переважно церкви й монастирі. Крім того, більшість церков було обернено на зсипні пункти для збіжжя; немало церков було просто зруйновано. Десятки українських єпископів і тисячі священників були розстріляні, або заслані на страшну каторгу, де більшість з них в тяжких муках загинули» [3, с. 21]. Отже, такі накази, які отримували люди, мали руйнівні наслідки для підростаючого покоління, яке спостерігало за цим та переймало все це, що згодом почало формувати культ

безумовної відданості, тобто, гетерономності, як найголовнішої риси характеру людини.

На противагу такому культу педагог розбудовував свій виховний ідеал, де існує воля кожної людини, її самостійне мислення, наслідування кращих взірців поведінки, які існують не лише у нашій країні, а й за кордоном. У своїх роздумах педагог звертається до поетичних рядків українських поетів, їх тлумаченню волі, яка не надається без боротьби як за політичну автономію, так і за культурну автономію. Педагог прагнув того, щоб в Україні була своя школа, свій театр, своя преса тощо. З цього приводу Г. Ващенко вказує: «В галузі культури – це шлях творчості на засадах любові й пошани до кращих національних традицій і органічного засвоєння кращих надбань чужинних культур» [3, с. 164].

Педагог, окрім намагання розвивати культурну автономію, творив педагогіку, яка була б, перш за все, для потреб людей, які живуть в Україні та українців, які перебувають у засланні, вимушено проживають у інших країнах. На його ідеї зважає і М. Шиловська: «Педагогічна спадщина Г. Ващенка є актуальною саме зараз, коли в українському суспільстві продовжує зростати соціальне напруження, не припиняються міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, що наскрізно пронизують всі сфери життя. Молодь виховується, в основному, життєвими реаліями...» [4, с. 42].

Отже, виховання автономної людини є нагальною потребою. Молодь повинна мати власну думку, свідомо мислити, враховуючи набуті людством ідеї, що формують культуру автономізації у всіх сферах життя. Це має проявлятися, насамперед, у освітній сфері. Широко розвинений світогляд, опанування здобутками свого народу, шанобливе ставлення до людини, яка відрізняється від інших, продуктивна взаємодія – основні позиції, до яких слід спрямовувати нашу молодь. І це має особливе значення для педагогічної діяльності, адже саме педагоги, як відповідальні творці особистості, мають зрощувати активних громадян, діяльних, вольових і наполегливих у прагненні досягнення мети. Такі ідеї знаходять ґрунтовні основи у наступній праці Г. Ващенка «Виховання волі і характеру» [5]. У цій роботі вчений надає стисле визначення волі як складного процесу, якому притаманні різноманітні характеристики, а саме: свідомо цілеспрямованість, усвідомлений вибір, наявність визначеної мети, можливість застосування різних засобів та можливість діяти. Він доводив, що воля людини за таких характеристик не властива дітям, цей процес набуває визначених ознак лише на певному ступені розвитку особистості, а отже, молодь слід загартовувати, наповнювати духовністю, формувати в них бажання наслідувати ідеали Істини, Добра, Краси.

Педагог звертає увагу на зміст волі людини, її наповнення категоріями добра або зла. Сталий вираз «людина доброї волі» за словами вченого, засвідчує те, що суспільство усвідомлює необхідність таких людей у переломні часи. Він слушно доводить, що коли закони і традиції підтримуються суспільством, то воля окремої людини не має такої визначної ролі, як у моменти перетворень. Отже, він засвідчував необхідність провідників із доброю волею у часи, коли

порушено закони у суспільстві, зломлено свідомість народу: «Іншу роль мають окремі люди з сильною волею в таких обставинах народного життя, коли порушується його звичайний лад, коли захитуються його основи, коли в суспільстві вирує боротьба. Тоді виступають люди з сильною волею, що можуть згуртувати навколо себе народ і повести його тою чи іншою дорогою» [5, с. 5]. Педагог звертає увагу на те, що дорослу людину перевиховати дуже важко, і у цьому напрямі слід звернути увагу на виховання волі в учнівської молоді. Вчений вказує на основну характеристику волі – активність і наголошує, що споглядання є формою мислення, а дія – форма волі. Активна зміна оточення, за висловом вченого, це те, що рухається саме завдяки зусиллям волі, а не процесам мислення: «Коли через мислення ми сприймаємо дію на нас об'єктивного світу й усвідомлюємо її, коли в процесі почуття ми виявляємо те чи інше ставлення наше до цієї дії, то у вольовому процесі ми самі діємо на об'єктивний світ, вносимо в нього певні зміни» [5, с. 11]. Отже, за думкою Г.Ващенка, найпершим предметом дії людини є світ зовнішній, і це той світ, що оточує людину. Також вчений підкреслював значення внутрішніх почуттів людини, як особливий предмет волі: «Зусиллям волі я можу стримати почуття страху перед ворогом і йти в бій проти нього. Тут предметом моєї дії є, в першу чергу, мої внутрішні переживання, в які своїми зусиллями я вношу певні зміни» [5, с. 11]. Зважаючи на таку думку, ми також вважаємо, що у процесі виховання слід враховувати і зовнішні, і внутрішні дії вихованців, звертати на це увагу особливо під час міжособистісного діалогу. При цьому важливо розрізняти власні почуття від почуттів інших людей, не підмінювати їх почуттями, які нав'язуються ззовні.

Окреме місце у роботі Г. Ващенко займає характеристика діяльності педагога, що містить у собі елементи наукової та мистецької діяльності. Так, педагог має надати учням наукові знання та виробити у них науковий світогляд із одного боку, а із іншого – здійснювати творення особистості до визначеного самим педагогом виховного ідеалу і при цьому бачити кожну реакцію вихованця, не бути байдужим до неї. Саме це підсилює відповідальність педагога у порівнянні із іншими професіями. Зважаючи на це, вчений зазначав: «Як і всякий мистець, педагог втілює в певні форми свої педагогічні ідеї. Але матеріал, над яким працює педагог і митець – різний, звідси і різні засоби творчості. Дехто порівнює педагога зі скульптором. Подібно до того, як скульптор бере мармурову брилю і творить з неї статую, що втілює собою образ, створений фантазією мистця, так і педагог із дитини, як сирого матеріалу, творить певну закінчену особистість відповідно до свого виховного ідеалу» [5, с. 87]. Отже, ми бачимо, що Г.Ващенко прагнув бачити педагога вольовим, люблячим, ерудованим, професійним, орієнтованим на цінності компетентним. На останню позицію також зважають і такі вчені, як А. Хоменко, Т. Заливча: «Компетентність учителя в контексті духовноморальної парадигми виховання Г. Ващенка визначаємо як світоглядну ерудицію вчителя, що полягає у формуванні особливого духовного стилю професійної діяльності, спілкування і відносин становленні його професійної культури в результаті якісної зміни когнітивних,

ціннісно-змістовних та емоційних компонентів особистості – як носія духовних цінностей, моральних ідеалів та педагогічної свідомості» [6, с. 129-130]. Вчені вказують на те, що саме поняття «компетентність» слід розглядати набагато ширше, ніж поняття «кваліфікація», адже дане поняття представлено сукупністю професійних знань, навичок, досвіду, і підкреслено спрямованістю особистості самого вчителя. До такої спрямованості, зважаючи на ідеї Г.Ващенка, вчені відносять «... ідеали, погляди і переконання, інтереси й прагнення, здатність ефективно і творчо використовувати професійно-особистісний потенціал для здійснення особливої місії – зведення Собору Дитячої Душі» [6, с.130]. Отже, ми також згодні із цією думкою і вважаємо, що педагог, який має багатий внутрішній світ, здатний до проведення якісного виховного процесу.

Отже, ґрунтуючись на ідеях Г.Ващенка, вважаємо, що автономія, на противагу гетерономії, для здійснення педагогічної діяльності має бути реалізована за напрямками:

– автономія у спілкуванні із іншими людьми, із оточенням. Цілісність особистості, повага до цілісності іншої людини, повага до цілісності світу досягається через розуміння меж, через сприйняття автономії як гідності, що буде утверджуватися у житті через систему моральних вчинків педагога і вихованців;

– автономія внутрішнього «Я», розуміння законів розвитку особистості, забезпечення внутрішнього спокою через прислухання до голосу совісті. Якщо педагог розуміє себе і дослухається до голосу совісті, то навіть і попри певних невдач, він своєю поведінкою стверджує такі цінності, як чесність, справедливість, правдивість тощо;

– автономія у виборі змісту спрямування вольових зусиль своїх вихованців на творення добра, що стверджує відповідальність, людяність, любов, оптимізм тощо.

Зазначимо, що на сьогодні роботами Г.Ващенка охоплено значний обсяг питань, а саме: реалізація людинолюбності у вихованні, розвиток творчості у найрізноманітніших напрямках – культура, наука, мистецтво, праця та ін. Окреме місце у роботі педагога – дослідження виховних практик, що вдосконалюють особистість, загартовують тіло людини як знаряддя для вираження її автономного духу. Основні напрями для розвитку волі людини різних професій, що виділені у роботах педагога, можуть бути застосовані у сучасних закладах освіти, зокрема, позашкільних, де виховується творча молодь.

Звернення до напрацювань видатного вченого зумовлено існуючою потребою українського суспільства у формуванні активної, діючої особистості, зміст волі якої буде складати моральна категорія добра. Це зумовлює у подальшому необхідність вдосконалення науково-методичного супроводу для забезпечення виховного процесу у закладах позашкільної освіти. З огляду на ідеї, які закладено у роботах Г. Ващенка, ми вважаємо, що на сьогодні дана проблематика є перспективною як у методологічному, так і суто практичному

рівні. Доробок вченого, його педагогічна спадщина має внести зміни у підходи до виховної роботи у позашкільних закладах освіти, підвищити її якість.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Довбня В. Образ людини в освітньому вченні Г. Г. Ващенка // Сіверянський літопис. — 2008. — № 4. — С. 147-152.
2. Петренко Л. Науково-педагогічна діяльність вченого Г. Ващенка в умовах історичних особливостей епохи // Педагогічні науки. — 2016. — № 65. — С. 156-164.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для виховників, учителів і українських родин. Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен: В-во Центральної Управи Спілки Української Молоді, 1976. — 208 с.
4. Шиловська М.О. Значення педагогічної спадщини Григорія Ващенка у контексті формування соціокультурної компетенції майбутніх педагогів// Витоки педагогічної майстерності. — 2009. — С. 41-47.
5. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Ч.І. Психологія волі і характеру. Лондон: Вид-во Спілки української молоді, 1952. - 256 с.
6. Хоменко А., Заливча Т. Проблема професійної компетентності вчителя у творчості видатних педагогів Полтавщини // Педагогічні науки. — 2013. — № 1 (57). — С. 126-132.